

Értelmező szótár+
Értelmezések, példamondatok, szinonimák, ellentétek,
szólások, közmondások, etimológiák, nyelvhasználati tanácsok
és fogalomköri csoportok

Főszerk. EÖRY VILMA. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2007. I. A–K, II. L–Zs 1826 lap

Az utóbbi évtizedben látványosan lendült fel a magyar lexikográfia, sok új, értékes munka gyarapítja mind kétnyelvű, mind egynyelvű szótáraink sorát. Egynyelvű szótáraink közül néhány régebbi, „jól bevált” szótár megújult, megfrissült (pl. „Értelmező kéziszótár”, „Idegen szavak és kifejezések szótára”). Befejezéséhez közelít az „Új magyar tájszótár”, készülnek „A magyar nyelv nagyszótára”-nak újabb kötetei. Számos új szótári gyűjtemény is polcunkra kerülhet: helyesírási szótárak, szólások, közmondások gyűjteményei, etimológiai szótár, szakszótárak stb. (jó néhányuk éppen a Tinta Könyvkiadó gondozásában).

E szótárak egyike-másika (esetleg annak „suliverziója”, vö. „Idegen szavak és kifejezések – Diákszótár”) kifejezetten a tanulmányi életet célozza meg. Ezek sorát gyarapítja a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében készült, 2007-ben megjelent „Értelmező szótár+” (rövidítve ÉrtSz+) című egynyelvű kéziszótár, melynek tudatosan vállalt előzménye az 1992-es „Képes diákszótár”.

Az ÉrtSz+ – a hazai szótárirodalomban kivételes módon (legfőljebb CZUCZOR és FOGARASI szótára említhető igen távoli előzményként) – komplex szótár kíván lenni. A klasszikus értelmező szótári funkción túl a szócikkekbe építve ad meg szinonimákat, antonimákat, közöl kapcsolódó szólásokat és közmondásokat, ismerteti a szavak etimológiáját, nyelvhasználati tanácsokat ad stb. A szavak jelentésbeli „hálóját” illusztrálja a II. kötet végi fogalomköri csoportosítás. E színes, lexikográfiailag szerteágazó többletre utal a címbeli „+” megjelölés.

Egy ilyen, több szótárt egyesítő, komplex szótárnak nagy előnye, hogy érzékeltetni tudja: szavaink a nyelvben (és a nyelvhasználatban) nem egymástól elszigetelten léteznek, hanem etimológiai, alaki, jelentésbeli, funkcionális stb. kapcsolatokat teremtenek egymással. E kapcsolatok láttatása különösen is értékelendő a szótárszerkesztői célkitűzések között, ha szem előtt tartjuk a megcélzott használói kört („a magyar anyanyelvűek, elsősorban a fiatalok”, illetve „a magyart idegen nyelvként tanulók”), illetve annak igényeit. Másfelől természetesen csupán „válogatás” férhet bele egy kétkötetes kéziszótárnyi terjedelembé, ezáltal nem teszi feleslegessé – nem is akarja feleslegessé tenni – a hagyományos („egyfunkciójú”) szótárak, szótári gyűjtemények használatát, sőt inkább kedvet ébreszthet a további tájékozódáshoz.

A szótár 16065 szócikket tartalmaz, mindenekelőtt a leggyakrabban és legtöbbek által használt ún. alapszókincs elemeit veszi fel. Ezekon kívül elsősorban – a középiskolás szótárhasználókra gondolva – tantárgyi szakszavak, jellemzően irodalmi, történelmi szövegekben olvasható régi szavak, illetve a modern technikával kapcsolatos kifejezések kerültek

a címszavak közé. A terjedelmi korlátok természetesen rostálásra készítették a szótár szerkesztőit, néhány címszó azonban nagyon hiányzik, mint az SMS (ha van MMS), domonkos vagy dominikánus (a ferences, karmelita mellől), a karthauzi (éppen az irodalmi emlékek: Érdy-kódex, Eötvös József stb. gondolva) stb.

A szerkesztők a címszóválasztásban olykor az ÉKsz. 1972-es kiadása alapján döntöttek, ez nem mindig szerencsés. A nyelvújítás korában kissé erőltetetten képzett, ma már régies (a stílusminősítés elmaradt) *cisztercita* címszó mellett csak szinonimaként szerepel a *ciszterci* és a (helyesen: bizalmas) *ciszter*, a köznyelvi és a „hivatalos” változat ezek közül a *ciszterci*, e nyelvi változást követte az ÉKsz.², amikor a korábbi szótárakkal ellentétben ezt tette meg (értelmezett) főváltozatnak.

Értékelendő törekvés, hogy a címszók között a határon túli magyarság szókinccse is képviselteti magát, bár csak mutatóványként: a több mint 16 ezer címszóból 55, a közel 33 ezer jelentés, értelmezés közül mindössze 115 tartozik ide. E számot a szinonimák között megjelenő határon túli szavak szaporítják.

A homonim címszók a szótári gyakorlatnak megfelelően külön szócikkek élére kerülnek (*ég*¹, *ég*² stb.). A magyar lexikográfiában ugyanakkor kevésbé jellemző, hogy a szófaji változatok is külön szócikket indítanak (itt megkülönböztetve a homonimáktól: *éjszaka* I. fn, *éjszaka* II. hsz stb.). A hagyományos megoldással (azaz a szócikken belül kialakított szófaji blokkokkal) jóval több esetben lehetett volna érzékeltetni többszófajúságot (pl. az *olvasó*-nál szerepelne a melléknévi igenévi és a melléknévi szófaji használat) – szintén a célközönség, különösen a magyarul tanuló idegen ajkúak szempontjait figyelembe véve. Máskor épp ellenkezőleg: nem kerülnek külön szócikkbe egyes (olykor nehezen szétválasztható) szófaji változatok (pl. *sikló* I. mn, mn in, példát csak a melléknévi igenévi használatra kapunk), ez a megoldás pedig szükségszerű következtetlenségeket eredményez.

A címszón túl a szócikkfejbe került az esetleges alakváltozat, a gyakorisági mutató, a szófaj megjelölése, továbbá a legfontosabb toldalékos alakok, illetve a jelentések mindegyikére vonatkozó nyelvhasználati vagy sílusminősítés. Az alakváltozatok olykor – következtelenül és kissé körülményes egymásra utalással – külön szócikkek élén állnak, pl. a *baby-sitter* címszó kidolgozása teljesen felesleges a *bébiszitter* mellett. A toldalékos alakoknál – helyesen – a többé-kevésbé egyenértékű változatok is szerepelnek, pl. „*fotel* ... *~ok* vagy *~ek*”, „*sár* ... *sarat* vagy *~t*”, „*sikló* I. ... *-k* vagy *-ak*”, jobbára diakrón sorban, bár erre utalás nem történik.

Az értelmezések – az értelmező szótárak gyakorlatának megfelelően – vagy körülíró, magyarázó értelmezések, vagy szinonimák. A jelentés megadását 535 esetben ábra, illusztráció egészíti ki. Ezek mindenképpen színesítik a kiadványt. Egyes szavak (főként régies főnevek) mellett nagyon indokolt a szemléltető ábra, így például a *kacagány* értelmezése (különösen egy középiskolás számára) hiányos lenne nélküle. Más esetekben (pl. *olló*, *repülőgép*) indokolatlannak látszik, illetve nem világos a motiváció (*makk*: van, *kukorica*: nincs; *cinege*: van, *rigó*: nincs), azaz a kép csupán illusztrációnak tűnik (természetesen ez sem baj). Kifejezetten szerencsés, ha a rajz többletinformációt hordoz, pl. *borotva* (különböző borotvák).

Igen gazdaggá, szemléletessé, jól használhatóvá teszi a szótárt, hogy minden jelentést (olykor több) példamondat egészít ki. A példamondatok egy része kitalált, azaz a szótáríró nyelvi kompetenciáján nyugszik. (A lexikográfiai irodalomban a példák ezen típusának megadása vitatott, olykor azonban elkerülhetetlen.) Más példák számítógépes szövegtörzsből származnak, jellemzően köznyelvi. Irodalmi példákkal kivételes és igen indokolt esetekben élnek a szótárírók, ezt az is jelzi, hogy a 40 ezernél több példamondatból alig több mint 500 irodalmi idézet. Ahol – gondosan válogatva – több példamondat szerepel, az adott jelentésben való jellemző használatot hivatottak bemutatni (pl. *szelíd*, *szónoklat* stb.). Egyes

esetekben talán elhagyható lett volna egy-egy példa (pl. *pénznem*, *pénztárca* stb.). Alkalmazsint olyan példamondatok is helyet kaptak, melyek már nem az adott jelentést illusztrálják, hanem a szótárforma kereteit túllépő (lexikonszerű) többletinformációkat tartalmaznak (pl. *sáfrány*, *teve* stb.).

Az állandósult szókapcsolatok, a szólások és a közmondások (ha besorolhatók) a megfelelő jelentésnél találhatóak, egyébként külön értelmezést kapnak (pl. *szikra* 4., *szín* 7, 8 stb.).

A szócikklábban található mindaz, amitől a szótár – az általános értelmező szótárhoz képest – „+”: a jelentésekhez rendelt szinonimák, tájszók, antonimák (szintén a jelentésekhez rendelve), a szó etimológiája. A tájszók külön blokkban való felvétele szükségtelennek tűnik, valójában ezek is szinonimák, esetleg alkalmazható lett volna a határon túli szinonimákhoz hasonló megkülönböztető jelzés. A szerkesztőket talán az a megfontolás vezette, amiről az útmutatóban olvasunk: „gyakran nem állapítható meg, hogy a tájszó melyik köznyelvi jelentésre vonatkozik” – az ily módon felvett adat azonban sokat levon annak szótári értékéből.

Itt – azaz a szócikklábban – találunk továbbá néhány röviden kifejtett, de – különösen a középiskolás szótárhasználók számára – igen hasznos nyelvhasználati, helyesírási eligazítást. Mindazonáltal itt is előfordul redundancia, hiszen pl. a *fácán* szónál felesleges elmagyarázni a *fácánkakas* és a *fácányúk* közti különbséget, ha mind a *kakas* mind a *tyúk* szócikkében megtalálható a megfelelő jelentés (sőt: mindkettőnél éppen a *fácán* a példa!).

Fontos egység az utótagi összetételek blokkja. Ebből megtudhatjuk, mely – az adott szót utótagként tartalmazó – összetett címszavak kaptak helyet a szótárban. Itt is előfordulnak korrekcióra szoruló adatok, pl. a *mér* + *föld* + *kő* feltüntetése a *föld* címszóban indokolatlan, nem annak (utótagi) összetétele.

A szótárat a fogalomkörü csoportok áttekintése zárja. Összeállítója (KISS GÁBOR) nem egyszerű feladatra vállalkozott azzal, hogy a szótár címszavait egy-egy (összefoglaló) fogalom alá rendezze. A csoportosítás világos, követhető, további hierarchikus viszonyok minden bizonnyal áttekinthetetlenebbé tennék, ezért nem zavaró, hogy pl. a *vallás* és az *egyházi alkalom*, vagy a *tantárgyak* és a *matematika* „egy szintre” kerültek. A többjelentésű szavak csak az egyik jelentésükkel szerepelnek (hasznos lett volna a jelentés számával jelezni), A besorolás olykor vitatható, pl. a *Szín* (benne pl. *hirtelenszöke*, *hóka*, *hupikék*, *kese*), vagy a *Minta* (benne pl. *babos*, *cirmos*, *kendermagos*) csoport nem a legszerencsésebben találta meg helyét a *Művészet* fogalmi főcsoportban.

Az ÉrtSz+ – a főszerkesztő szavait idézve – „nemcsak megmagyarázza a szavakat, hanem sokféle ismeretet is közöl róluk”. Valóban, a teljes szótár – mindent összevetve – negyedmillió nyelvi (szótári) adatot tartalmaz, így megfelelően szolgálhatja elsősorban a középiskolai oktatást, és nyújthatja a diákoknak „a szavaink közötti összefüggések felfedezésének izgalmas élményét”.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF